

АГРОПРОДОВОЛЬЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД МАЄ ПЕРЕТВОРИТИСЯ НА СОЦІАЛЬНО, ЕКОЛОГІЧНО ТА ЕКОНОМІЧНО СТАЛУ: ВИМОГА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

15–16 листопада 2022 р. у Києві відбувся дводенний Народний форум “Селянські та фермерські господарства під час війни та у період повоєнного відновлення України: політичний діалог”. У великій конференц-залі НАН України зібралися разом академічна громадськість, фермери та селяни, представники громадянського суспільства, міжнародних організацій, органів влади різного рівня з метою обговорити основні шляхи подолання спричинених війною втрат виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства у секторі селянських і фермерських господарств. Учасники обговорили найважливіші питання розвитку фермерства та запропонували підходи до забезпечення участі селян і фермерів у процесах повоєнного відновлення України на засадах сталого розвитку.

Зміни у політиці державної підтримки аграрного сектору відповідно до світових та європейських тенденцій, яку Уряд започаткував під час війни, та зосередження уваги на підтримці дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва заслуговують на подальше розширення, оскільки такий вектор змін є важливим кроком у напрямі досягнення Україною найважливіших Цілей сталого розвитку: гарантування стабільного споживання та виробництва, подолання голоду та бідності, підвищення ефективності використання води та інших природних ресурсів, зміцнення кліматичної стійкості, сталого використання ґрунтів і морських ресурсів, призупинення втрати біорізноманіття, досягнення гендерної рівності тощо.

Керуючись тим, що Україна впевнено прямує до Європейського Союзу, а Спільна аграрна політика ЄС, ФАО та інші організації ООН визнають важливість традиційних знань фермерів і їхню вирішальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки, українські дрібні виробники продовольства та споживачі заслуговують на нову політику агропродовольчої відбудови, яка підтримує традиційну культуру харчування, засновану на здоров’ї нації, і в якій екологічна відповідальність та економічна справедливість мають пріоритет над сучасними системами промислового аграрного виробництва. Участь українських фермерів і споживачів у такій відбудові є важливою для трансформації довоєнної аграрної моделі, яка призводила до виснаження ґрунтів, водних ресурсів та сільськогосподарського середовища, для просування нової моделі сільськогосподарського виробництва, що зберігає сільські громади, біорізноманіття та сприяє екологічній сталості.

Довоєнна вітчизняна агропродовольча система базувалася на засадах неоліберальної політики, лібералізації торгівлі та промислового ведення сільського господарства включно з монокультуризацією, широким використанням агрохімікатів, генетично модифікованого насіння, ігноруванні загроз внутрішній продовольчій безпеці, високих

соціально-екологічних втрат і погіршення здоров'я українців. За такої агропродовольчої моделі споживачі змушені купувати нездорову їжу, вироблену на забруднених ґрунтах, отруєних хімікатами, з великою кількістю консервантів. Промислове сільське господарство засновано на помилковій ідеї: нібито звільнене від екологічної та соціальної відповідальності нарощення виробництва недорогих сировинних продуктів є необхідним кроком, щоб прогодувати населення країни та світу.

Учасники Народного форуму дійшли згоди: з огляду на виснаження значної частини українських чорноземів і водоносних горизонтів, нанесення непоправної шкоди біорізноманіттю та суттєвий негативний вплив на глобальні кліматичні зміни, промислове сільське господарство у повоєнній Україні може претендувати лише на відносно невелику частку аграрного виробництва. Натомість державна підтримка малих фермерських і селянських господарств у виробництві продукції з доданою вартістю завдяки використанню місцевих ресурсів, зменшенню залежності економіки від експортної сировинної торгівлі забезпечить екологічно, соціально та економічно сталу агропродовольчу систему в Україні. З метою закріпити цю сталість у період відбудови учасники Форуму звернулися до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України з вимогою дослухатися до їхніх знань і досвіду та змінити довоєнну агропродовольчу модель, орієнтовану на сировинний експорт, на сімейно-фермерську, що функціонує на засадах сталого розвитку. Для цього учасники форуму напрацювали конкретні пропозиції щодо невідкладних середньо- та довгострокових заходів, які представили у заключній Резолюції (Додаток 1).

Додаток 1

Резолюція Народного Форуму селянських, фермерських господарств, організацій громадянського суспільства та академічної громадськості¹

Підтримуючи зусилля представників Асоціації фермерів та приватних землевласників України, особистих селянських господарств, організацій громадянського суспільства, академічної громадськості щодо налагодження політичного діалогу між дрібними сільськогосподарськими виробниками та органами влади різних рівнів; базуючись на результатах обговорень Народного Форуму “Селянські та фермерські господарства під час війни та у період повоєнного відновлення України: політичний діалог”, який відбувся у Києві 15–16 листопада 2022 р., та попередніх масштабних регіональних зустрічей; відзначаючи тридцять першу річницю незалежності України та важливу роль, яку відіграють у незалежній державі дрібні виробники сільськогосподарської продукції у забезпеченні демократизації суспільства й у сприянні сталому розвитку; керуючись тим, що Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) та інші організації ООН, Європейський Союз визнали важливість традиційних знань фермерів у забезпеченні населення безпечним і якісним продовольством: дрібні сільськогосподарські виробники та споживачі в Україні заслуговують на нову політи-

¹ Розглянута на Народному Форумі “Селянські та фермерські господарства під час війни та у період повоєнного відновлення України: політичний діалог” (15–16 листопада 2022 р., м. Київ) та прийнята на підсумковій конференції 15.12.2022 р.

ку агропродовольчої відбудови, яка підтримує традиційну культуру харчування, засновану на здоров'ї нації, і в якій екологічна відповідальність та економічна справедливість мають пріоритет над сучасними системами промислового аграрного виробництва агрохолдингового типу. З огляду на це, а також доповіді й виступи на Форумі щодо посилення політичного діалогу селянських і фермерських господарств під час війни та у період повоєнного відновлення України, учасники Форуму:

1. Наголошують, що сімейне фермерство в Україні може зробити вагомий внесок у подолання взаємопов'язаних криз, спричинених війною, не тільки у сільському господарстві, але й у економічній, соціальній, екологічній та гуманітарній сферах. З цією метою створюють громадську платформу Підтримки сімейного фермерства в Україні відповідно до Глобального плану дій ООН в рамках Десятиліття сімейних фермерських господарств 2019–2028 рр.

2. Беруть до відома виступи на Форумі Єврокомісара з питань аграрного і сільського розвитку, керівника Регіонального офісу ФАО у Європі та Центральній Азії (FAO REU), Голови представництва ФАО в Україні, представників міжнародних академічних і політичних інституцій про співпрацю між цими організаціями та дрібними сільськогосподарськими виробниками України і мають намір продовжувати та поглиблювати таку співпрацю.

3. Підтримують пропозиції заступника Керівника Офісу Президента України та заступника Міністра аграрної політики та продовольства України посилити діалог на всіх рівнях української влади з дрібними сільськогосподарськими виробниками, розглянути шляхи сприяння й розширення такої співпраці та її координації з громадянським суспільством.

4. Доручають Асоціації фермерів та приватних землевласників України забезпечити сприяння систематичному відстеженню та розміщенню на інтернет-ресурсах учасників Форуму звіту про виконання цієї резолюції.

5. Звертаються до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України із закликом змінити довоєнну агропродовольчу модель України, орієнтовану на сировинний експорт, виснаження ґрунтів і водних ресурсів, знекровлення сільського способу життя, на сімейно-фермерську, що функціонує на засадах сталого розвитку. З цією метою пропонують ключовим інститутам державної влади консолідувати зусилля для запровадження таких невідкладних середньо- і довгострокових заходів:

Президенту України:

– у контексті гарантування українцям конституційного права на доступне, якісне та безпечне продовольство вітчизняного виробництва доручити проведення експертизи аграрного законодавства, напрацьованого в довоєнний період та за воєнного часу, щодо відповідності його суспільним потребам, інтересам фермерів і дрібних виробників, Добровільним керівним принципам ООН щодо відповідального регулювання питань володіння та управління земельними, лісовими та рибними ресурсами (2012 р.), Глобальному плану дій ООН в межах Десятиліття сімейних фермерських господарств (2019–2028 рр.), Принципам ФАО щодо відповідальних інвестицій у сільське господарство та продовольчі системи (2014 р.), Декларації ООН “Про права

селян та людей, що працюють в сільській місцевості” (2018 р.) та з основними засадами політики Зеленого курсу ЄС (2023–2027 рр.). З цією метою звернутися до міжнародних донорських організацій для технічної підтримки здійснення такого моніторингу;

– забезпечити залучення селянських і фермерських організацій до процесів формування Нової аграрної політики та політики сільського розвитку у воєнний та повоєнний час; виділення у Плані відновлення України окремої програми відновлення втрат і нарощення потенціалу сімейних форм господарювання у сільському господарстві відповідно до проголошеного ООН Десятиліття сімейних фермерських господарств; створення окремої державної інституції повоєнного сільського відновлення для нарощення потенціалу фермерських та особистих селянських господарств;

– у рамках ініційованої Президентом України гуманітарної Програми “Grain from Ukraine”, реалізованої в партнерстві з World Food Program, затвердити та гарантувати дрібнотоварним агровиробникам квоту у розмірі 10% у міжнародній торгівлі зерном, передбачивши механізми забезпечення доступності їх участі у Програмі та належного рівня цін на їхню сільськогосподарську продукцію.

Верховній Раді України:

– з метою гарантування національної безпеки та збереження територіальної цілісності держави під час війни та повоєнної відбудови відтермінувати дію Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення” від 31.03.2020 р. № 552-IX; призупинити здійснення ринкових трансакцій з купівлі-продажу сільськогосподарських земель на час воєнного стану та на післявоєнний період до створення правових, організаційних, фінансових механізмів, що захищають суспільні інтереси та гарантують селянам, фермерам, малим агровиробникам, молоді реальні можливості придбання сільськогосподарських земель;

– для формування та реалізації у період післявоєнної відбудови довгострокових цілей державної земельної політики у контексті євроінтеграції в рамках діючих інструментів інституціональної розбудови та технічного співробітництва між ЄС та Україною (Twinning) створити Державну агенцію земельної нерухомості у сільському господарстві (Земельний банк), зокрема для перерозподілу сільськогосподарських земель внаслідок пошкодження та втрати родючості під час війни;

– з метою збереження суспільно необхідної мережі малих агровиробників і створення умов для входження молоді у господарювання на засадах сімейного фермерства визначити пріоритетним напрямом реалізації довгострокової євроорієнтованої державної земельної політики у період післявоєнної відбудови запровадження першочергового продажу їм цілісного господарського комплексу фермерського господарства, а не лише земельної ділянки;

– розробити та ухвалити Закон України “Про аграрний устрій”, яким визнати сімейний селянський і фермерський уклад основою аграрного устрою в Україні та законодавчо визначити критерії поділу на малих, середніх і великих агровиробників для цілей диференціації політик аграрного та сільського розвитку; створити законодавчу базу для забезпечення преференційного розвитку сімейних селянських госпо-

дарств як пріоритетних для суспільства виробників продовольства і сільськогосподарської продукції та ключових суб'єктів сільського розвитку;

– переглянути антифермерське законодавство про сільськогосподарську кооперацію (Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” від 01.07.2021 р. № 1601-IX) та привести його у відповідність з кооперативним законодавством ЄС, яким створюється сприятливе правове поле для реалізації сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами притаманних їм економічних і соціально-гуманістичних функцій.

До кінця I кварталу 2023 р.:

– вирішити на період правового режиму воєнного стану питання бронювання військовозобов'язаних, які працюють у фермерських господарствах і є кваліфікованими працівниками (механізаторів та іншого кваліфікованого персоналу), підготовка яких вимагає тривалого часу;

– внести зміни до Закону України “Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів” від 19.12.1995 р. № 481/95-ВР, скасувавши ліцензування зберігання пального малими агровиробниками для власних потреб;

– внести зміни до Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин” від 28.04.2021 р. № 1423-IX в частині спрощення механізмів набуття фермерами права власності на землі, передані їм у постійне користування.

Кабінету Міністрів України:

– сформувати відокремлену вертикаль галузевого управління аграрним і сільським розвитком для нарощення потенціалу фермерства, сімейного господарювання та збереження сільського способу життя. Для цього в рамках діючих інструментів інституціональної розбудови та технічного співробітництва між ЄС та Україною (Twinning) створити національну інституцію з питань захисту прав селян, сімейного фермерства та сільського середовища (Національну агенцію) як орган центральної виконавчої влади;

– запропонувати реальні механізми консолідації селян-землевласників, об'єднання їх у громадську мережу, підтримувану коштами із їхнього земельного податку, надати їм інструменти реального впливу на прийняття рішень і вжити інших заходів щодо посилення представництва сімейних селянських і фермерських господарств в органах управління всіх рівнів;

– розробити та ухвалити Державну програму розвитку сімейних селянських і фермерських господарств та продовольчого самозабезпечення громадян, у тому числі переміщених осіб, на період до 2030 року, узгоджену з Глобальним планом дій ООН в рамках Десятиліття сімейних фермерських господарств (2019–2028 рр.), Декларацією ООН “Про права селян та людей, що працюють в сільській місцевості” (2018 р.) та відповідно до основних засад Спільної аграрної політики ЄС (2023–2027 рр.);

– розробити Державну програму підтримки виробництва вітчизняного насіння та садового матеріалу, молодняка сільськогосподарських тварин малими фермерськими, селянськими господарствами та громадянами з метою виробництва сільськогоспо-

дарської продукції для продовольчого самозабезпечення, зокрема у громадських садах та при різного роду закладах (школах, в'язницях, лікарнях тощо) у містах і селах;

– звернутися до ФАО по допомогу в організації в Україні широкої роз'яснювальної роботи та навчання представників влади всіх рівнів, депутатів та органів місцевого самоврядування щодо колективно напрацьованих міжнародних підходів і документів, присвячених сприянню розвитку сімейного фермерства: Глобального плану дій ООН в межах Десятиліття сімейних фермерських господарств (2019–2028 рр.), Добровільних керівних принципів ООН щодо відповідального регулювання питань володіння та управління земельними, лісовими та рибними ресурсами (2012 р.), Принципів ФАО щодо відповідальних інвестицій у сільське господарство та продовольчі системи (2014 р.), Декларації ООН “Про права селян та людей, що працюють в сільській місцевості” (2018 р.) тощо;

– звернутися до представництва ЄС в Україні з проханням у рамках діючих інструментів інституціональної розбудови та технічного співробітництва між ЄС та Україною (Twinning) долучитись до організації в Україні роз'яснювальної роботи та навчання для підвищення обізнаності представників влади, депутатів всіх рівнів і органів місцевого самоврядування щодо принципів та підходів Спільної аграрної політики ЄС, Європейського зеленого курсу та практики їхнього застосування в аграрному і сільському розвитку тощо;

– розробити та запровадити Національну програму переходу до агроєкологічних практик господарювання. З цією метою звернутися до міжнародної агроєкологічної платформи BILIM, Schola Campesina з пропозицією адаптувати для України із залученням вітчизняних наукових розробок і пермакультурних практик агроєкологічні моделі дрібнотоварного господарювання, що базуються на використанні традиційних екологічно безпечних підходів і технологій;

– з огляду на специфіку та потреби малих виробників, розробити для них механізми гнучкого оцінювання та відшкодування збитків (прямих і непрямих) внаслідок війни та адаптувати їх у повоєнний час для залучення до системи аграрної політики щодо реагування на виклики мирного часу (стихійні лиха, зміну клімату тощо);

– розробити державну програму розмінування, відновлення сільськогосподарських земель, переведення їх в інші категорії, виведення з обороту частини пошкоджених сільськогосподарських угідь із наданням належних компенсацій фермерам і селянам-власникам. Використати результати вітчизняних наукових розробок для відновлення сільськогосподарських земель;

– розробити Державні програми підтримки розвитку обслуговуючої кооперації у сільській місцевості для задоволення потреб малих виробників у сфері збуту сільськогосподарської продукції, фінансів і матеріально-технічного обслуговування. Для цього імплементувати у вітчизняне правове поле Регламенти ЄС, що легалізують підтримку зазначених формувань; забезпечити формування Національної мережі сільськогосподарських кредитних кооперативів з урахуванням практики ЄС, що посилить позиції малих фермерів на фінансово-кредитному ринку;

– розробити Державну програму формування регіональних мереж локальних ринків сільськогосподарської продукції у зонах її вирощування, які забезпечують ко-

роткий продуктивний ланцюг постачання, що мінімізує кількість економічних операторів, забезпечує тісні економічні й соціальні відносини між виробниками та споживачами; сприяти запровадженню моделей солідарного сільського господарства та розвитку різноваріантних логістичних систем, орієнтованих на задоволення потреб малих аграрних виробників і споживачів;

– запровадити систему державних закупівель сільськогосподарської продукції для державних потреб (школи, лікарні, ЗСУ) у малих аграрних виробників з виділенням їм відповідної закупівельної квоти продукції для суспільних потреб на рівні не нижче, ніж 30%; спростити для малих аграрних виробників умови участі в державних каналах збуту продукції;

– провести Всеукраїнський сільськогосподарський перепис, здійснити інвентаризацію господарюючих суб'єктів, земельного фонду у повоєнний період тощо для інформаційного забезпечення розробки науково обґрунтованої диференційованої аграрної політики щодо різних груп виробників і створення сприятливих умов для розвитку фермерського укладу.

До кінця I кварталу 2023 р.:

– здійснити організаційні заходи з упорядкування реєстрації податкових накладних для фермерів і малих сільськогосподарських виробників: відновити довоєнний механізм їх автоматичного розблокування;

– призупинити застосування будь-яких санкцій щодо мобілізованих фермерів і тих, які перебувають на службі в територіальній обороні, за неподання податкової звітності та несвоєчасну реєстрацію податкових накладних;

– для запобігання банкрутства малих фермерських господарств, які скористалися пільговими кредитами, звернутися до офісу ФАО в Україні з пропозицією про можливість використання коштів Програми “План швидкого реагування” для погашення або відтермінування повернення цих кредитів.

О.М. Бородіна,

*д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України, проф.,
завідувачка відділу економіки та політики аграрних перетворень
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”,
вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна,
email: olena.borodina@gmail.com,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9937-5907>,
Scopus Author ID: 36080460800*

О.М. Borodina,

*Dr. Habil. (Economics),
Corresponding Member NAS of Ukraine, Professor,
head of the department of economics and policy of agricultural transformations,
SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine",
26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine,
email: olena.borodina@gmail.com,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9937-5907>,
Scopus Author ID: 36080460800*